

بررسی روش‌ها و میزان آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های دفاع مقدس مطالعه موردی: شهرستان بجنورد

محبوبه سلیمان پورعمران^۱ و سهراب حاتم زاده^۲ و حسین یوسفی فر^۳ و مجتبی سیاح^۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۰۹

چکیده: پژوهش حاضر با هدف بررسی روش‌ها و میزان آشنایی دانش‌آموزان دوره متوسطه شهرستان بجنورد با ارزش‌های دفاع مقدس انجام شده است. روش پژوهش توصیفی با رویکرد پیمایشی است. جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان بجنورد به تعداد ۹۲۸۹ نفر در سال تحصیلی ۹۶-۹۷ بود که با استفاده از جدول کرجسی و مورگان تعداد ۳۷۰ نفر به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای به عنوان نمونه انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته شامل شش گویه در طیف پنج گزینه‌ای لیکرت بود. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی آزمون T تک نمونه‌ای و تحلیل واریانس رتبه‌ای فریدمن با نرم‌افزار SPSS استفاده شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که از منظر آموذنی‌ها، آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های دفاع مقدس بیشتر از طریق مشاهده فیلم‌ها، هنرهای نمایشی، مطالعه کتب و اشعار مرتبط با دفاع مقدس، بازدید از مناطق جنگی و مجموعه فرهنگی، موزه جنگ در قالب کاروان‌های راهیان‌نور و تحلیل‌های تاریخی از دوران دفاع مقدس و تشریح علل وقوع آن توسط معلمان و سایر افراد مطلع در این حوزه بوده است. همچنین یافته‌ها نشان داد که از ظرفیت روش‌های میدانی و نقل سینه به سینه (مواجهه با فرماندهان، رزمندگان و جانبازان دفاع مقدس)، پژوهش و شرکت در یادواره شهدا، برای انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به دانش‌آموزان بهره کافی برده نشده است.

واژگان اصلی: ارزش‌های دفاع مقدس، دانش‌آموزان متوسطه، شهرستان بجنورد.

۱. گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بجنورد، بجنورد، ایران (نویسنده مسئول)

m.pouromran@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران.

۳. دانشجوی دکتری فقه و حقوق، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران.

۴. کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، نیروی انتظامی خراسان شمالی، بجنورد، ایران.

مقدمه

لزوم آشنایی نسل جدید با دستاوردهای ملی، اسلامی و انقلابی و در بطن آن دفاع مقدس که برآیند ویژگی‌های سه‌گانه برشمرده است، اهمیت شایان توجهی در فرآیند حفظ و نشر آن در کشور و جهان دارد. آشناسازی دانش‌آموزان با گنجینه‌های دفاع مقدس به ویژه ابعاد شخصیتی و رفتاری شهدا و ایثارگران و ایجاد آگاهی و تغییر باورها و ارزش‌ها در آینده شهروندان، ضرورت فراوانی دارد. بازتاب شناخت عمیق از شهدا و رزمندگان، جامعه را با روحیه از خودگذشتگی آشنا می‌کند و باعث تداوم دینی و ملی جامعه اسلامی- ایرانی و ارزش‌های انقلاب می‌کند. همچنین با معرفی و شناساندن کامل ابعاد وجودی شهدا و ایثارگران و فلسفه و ماهیت دفاع مقدس، افزون‌بر شبهه‌زدایی و الگودهی مناسب به نوجوانان و جوانان، زمینه رشد و گسترش فرهنگ ایثار و دفاع از سرزمین را در جامعه فراهم می‌کند. این امر به‌ویژه در مقطع زمانی کنونی که جنگ نرم و هجوم فرهنگی و مجازی، ساحت ارزش‌ها و اعتقادات فرهنگی نوجوانان و جوانان را دستخوش ضدارزش‌ها و وارونه نمودن فرهنگ ساخته، اهمیت و اولویت دوچندان خواهد داشت.

پژوهش حاضر با هدف بررسی روش‌ها و میزان آشنایی دانش‌آموزان دوره متوسطه شهرستان بجنورد با ارزش‌های دفاع مقدس انجام شده تا از کم و کیف این مهم اطلاعات موثقی به دست آید. در این راستا با این پرسش اصلی که میزان آشنایی دانش‌آموزان دوره متوسطه شهرستان بجنورد با ارزش‌های دفاع مقدس چگونه و با کدام ابزارها و روش‌ها انجام شده است؟ به بررسی و تحلیل آن می‌پردازیم. شش متغیر اصلی (۱) هنرهای تجسمی و نمایشی (فیلم، تئاتر، شعر و موسیقی)؛ (۲) پژوهش و بررسی کتب و مقالات مرتبط با ارزش‌های دفاع مقدس توسط دانش‌آموزان؛ (۳) راهبرد تحلیل تاریخی دفاع مقدس و تشریح علل وقوع آن؛ (۴) مواجه نمودن دانش‌آموزان با فرماندهان، رزمندگان و جانبازان دفاع مقدس (راهبرد نقل سینه به سینه)؛ (۵) شرکت دانش‌آموزان در یادواره‌های شهدای دفاع مقدس و (۶) گردشگری مناطق جنگی به عنوان متغیرهای اصلی مورد سنجش و تحلیل قرار می‌گیرند. این متغیرها در قالب پرسشنامه طرح و به طور جداگانه ارزیابی شدند. این مهم می‌تواند زمینه‌های بیشتری برای برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری و آشنایی با کاستی‌ها، بازخوردها و نقاط قوت اقدامات انجام شده تاکنون را برای ما روشن سازد.

چارچوب نظری پژوهش

در اصطلاح جامعه‌شناسی ارزش اجتماعی عبارت است از چیزی که موضوع پذیرش همگان است. ارزش اجتماعی واقعیت‌ها و اموری را تشکیل می‌دهد که مطلوبیت دارند و مورد خواست و آرزوی اکثریت افراد جامعه است (پوریانی، ۱۳۸۵: ۵۳). از طرفی جنگ در هر دوران، فجایع ویرانگر بسیاری از خود به جای می‌گذارد که ناامنی، نابودی، مرگ، زشتی و پلیدی، بارزترین بازخوردهای آن است. اما نگاه به جنگ اگر جنبه‌ای دفاعی داشته باشد، معنا و مفهومی مقدس خواهد داشت. بی‌تردید دفاع، مفهومی ارزشی و مبتنی بر آفرینش بشر و یکی از ارکان بقا و حفظ انسان است (شادقزوینی، ۱۳۹۶: ۱۴). تفاوت میان جنگ و دفاع، تفاوت در معنا و مفهوم آن و نه در شکل ظاهری و عملی آن است؛ چرا که از لحاظ اقدام و عمل یکی هستند. دفاع عبارت است از وظیفه‌ی مقابله در برابر آسیب و تهدیدی که برای ساحت دین خدا یا جامعه‌ی اسلامی وجود دارد و باید آن را از جان، مال و ناموس مسلمانان دفع کرد (زارعی، ۱۳۹۵: ۱۶۷).

در اصطلاح، دفاع راه‌ها و شیوه‌های به کار رفته برای رد حملات دشمن است. در واقع تدابیری که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناوری توسط یک یا چند کشور مؤتلف اتخاذ می‌شود را دفاع می‌گویند (خطیبی کوشکک، ۱۳۹۰: ۱۵). به عبارت دیگر دفاع عبارت از حقی است که کشورها بر اساس آن می‌توانند از خود در مقابل حمله‌ی مسلحانه یا عکس‌العمل نظامی فوری به طور انفرادی یا جمعی محافظت کنند. در ماده‌ی ۵۱ منشور ملل متحد، استفاده از حق دفاع مشروع فردی و جمعی در صورت وقوع حمله‌ی مسلحانه علیه‌ی یک عضو سازمان ملل متحد، مجاز شمرده شده است (میرزایی و جعفرزاده، ۱۳۹۵: ۲۹). دفاع در قانون طبیعت یکی از اصول استوار بقا و حفظ شرافت انسان‌هاست. در میان تمام دفاعیاتی که توسط انسان در برابر هجمه‌های گوناگون صورت می‌گیرد، مقدس‌ترین و با ارزش‌ترین آن‌ها دفاع از عقیده است (افشار، ۱۳۸۹). در قرآن، در آیات متعددی دفاع مورد تأکید قرار گرفته است. از جمله «و قاتلوا فی سبیل الله الذین یقاتلونکم و لا تعتدوا ان الله لایحبّ المعتدین» (سوره بقره آیه ۱۹۰): با کسانی که با شما نبرد می‌کنند به نبرد بپردازید ولی تجاوز نکنید که خداوند تعدی کنندگان را دوست ندارد.

در ایران، مراد از دفاع مقدس، هشت سال ایستادگی ملت ایران در برابر رژیم متجاوز و

بعثی عراق است که با حمایت استکبار جهانی، صهیونیسم بین‌الملل و سران وابسته کشورهای منطقه صورت گرفت (خطیبی کوشکک، ۱۳۹۰: ۱۵). دفاع مقدس جریانی است که همه مردم ایران به طور مستقیم با آن درگیر بوده و بر مبنای نگاه اعتقادی خود به مفاهیم دیگری دست یافته‌اند. در این جریان، مرگ به مفهوم شهادت، ویرانی به معنای ایثار و نابودی در قاموس زکات زندگی تحریف شده و در نتیجه از بار ارزشی والایی برخوردار گشته است (مجد و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۹۰). دفاع مقدس بهترین فرصت را برای حاکمیت ارزش‌های مطلوب و ارائه معیارهای متعالی جهت راهنمایی و هدایت رفتار و کردار آحاد جامعه فراهم ساخت و همچون نیرویی قوی، تکامل بخش ارزش‌های فرامادی و معنوی بود؛ ارزش‌هایی که تحمیلی و اجباری نبودند، بلکه به واسطه اعتقادی شمردن امر دفاع، تولد یافته و بالنده شدند تا زندگی فردی و اجتماعی را سامانی معنوی بخشند (مجبی، ۱۳۹۰). فرهنگ دفاع مقدس مجموعه‌ای از افکار، اعتقادات، باورها، ارزش‌ها، علائق و دل‌بستگی‌ها، روابط عرف و عاداتی است که در جریان دفاع مقدس تجلی یافت و به صورت فرهنگ رایج در بطن جامعه نهادینه شد (رشید، ۱۳۹۱: ۲۱۸).

امروزه جامعه شناسان برای ارزش‌های دفاع مقدس پنج ویژگی اصلی قائل‌اند: عینیت یافتن، تاریخی بودن، معاصر بودن، تبلور در اقشار خاصی از مردم، حاصل بار معرفتی بودن. همان‌گونه که اصول اخلاقی مانند عدالت خواهی، احترام به دیگران و خدمت به خلق جنبه عینی و عقلانی دارند، ارزش‌هایی دفاع مقدس هم جنبه عینی دارند (ذاکر صالحی، ۱۳۹۰). بنابراین ارزش‌های دفاع مقدس بخشی از ارزش‌های اجتماعی در جامعه اسلامی به شمار می‌آیند که در مقطع زمانی خاصی به عنوان ارزش مطرح شده و حال با گذشت زمان، اهمیت حفظ آن‌ها مسئله‌ای اجتماعی است؛ مسئله‌ای که لازم است تا با برخورد مناسب از سوی برنامه‌ریزان آموزشی و فرهنگی و شرکت فعالانه در جریان «اشاعه فرهنگی» همراه شود (دشتی، ۱۳۹۵). اما عوامل گوناگونی مانع گسترش این فرهنگ شده است که مهمترین آن‌ها عبارت است از:

۱) جایگزینی ارزش‌ها: یکی از زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی که بر ترویج فرهنگ دفاع مقدس تأثیرگذار است، سیر تدریجی تغییر و جابه‌جایی ارزش‌ها در سال‌های گذشته تا به امروز بوده که خود را در جایگزینی ارزش‌های غیراسلامی با ارزش‌های اسلامی و تغییر

نمادهای فیزیکی و نمادهای مناسبتی غیر اسلامی با نمادهای فیزیکی و مناسبتی اسلامی نشان داده است؛

۲) **عدم تمرکز محتواها:** یکی دیگر از زمینه‌های تضعیف ترویج فرهنگ دفاع مقدس، عدم تمرکز محتواهای موجود در عرصه دفاع مقدس شامل خاطرات رزمندگان، فیلم‌ها، کتاب‌ها و... است. در حوزه دفاع مقدس مراکز متعددی فعال‌اند اما هر کدام بخشی از اطلاعات را در اختیار دارند، لذا برای پژوهشگران و محققان و عموم مردم دسترسی به اطلاعات متمرکز و جامع در خصوص دفاع مقدس دشوار به نظر می‌رسد؛

۳) **ضعف انسجام محتواها:** در عرصه تولید و بیان منابع دفاع مقدس در وضع کنونی با پراکندگی و عدم انسجام مواجه هستیم. در این زمینه متولیان فرهنگی متعدد هر کدام متناسب با تشخیص خود محتواهایی را تولید و عرضه می‌دارند و یا در بیان موضوعات دفاع مقدس شاهد پراکندگی‌هایی هستیم که گاه تردیدهایی را نیز به وجود آورده است؛

۴) **سیاست‌زدگی امر فرهنگی:** پس از دوران جنگ، تقسیم‌بندی رزمندگان بازگشته از دفاع مقدس در طیف‌های مختلف سیاسی موجب ظهور دسته‌بندی‌های خاص سیاسی گردید که این امر منجر به ایجاد تعارض و اختلاف در این زمینه شد و تاثیر نامطلوبی بر ترویج فرهنگ دفاع مقدس داشته است؛

۵) **تک صدایی شدن ترویج فرهنگ دفاع مقدس:** در عرصه ترویج فرهنگ دفاع مقدس به این دلیل که تصور بر آن است که دفاع مقدس، مختص نظامیان است، دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و علمی کمتر به خود اجازه ورود به آن را می‌دهند و حتی دفاع مقدس را از نگاه نظامیان تفسیر می‌کنند؛

۶) **نگرش مقطعی و تاریخی به دفاع مقدس:** فعالان عرصه فرهنگ و آموزش، موضوع دفاع مقدس و فرهنگ آن را مقطعی و تاریخی مربوط به همان دوران گذشته تلقی می‌کنند و در وضعیت کنونی، ضرورت آن را درک نکرده‌اند (ایزدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۷)؛

۷) **بهره نگرستن از ابزارهای نوین تبلیغ:** مانع گسترش فرهنگ و ارزش‌های دفاع مقدس در جامعه است؛

۸) **تفاوت و شکاف میان عمل و بیان خواص و مسئولان جامعه؛**

۹) **عدم ساده‌زیستی مسئولان و خواص جامعه، به‌ویژه مسئولان و مبلغان فرهنگی؛**

۱۰) گسترش فقر و شکاف طبقاتی در جامعه که با افزایش آن ارزش‌های معنوی

کم‌رنگ‌تر خواهد شد (صالحی عمران و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۱۳).

افزون بر موانع داخلی، موانع بیرونی نیز در برابر گسترش فرهنگ دفاع مقدس وجود دارند. کشورهای سلطه‌گر در این زمینه به توطئه‌های گوناگون در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی و فرهنگی دست زده‌اند. رواج شایعه‌های گوناگون، تبلیغات منفی از طریق فیلم، خبر و گزارش، تهاجم فرهنگی با ابزار فیلم، ویدئو، رایانه، کتاب و نشریه، تهاجم نظامی و غلنی از راه‌های مستقیم، محاصره و تحریم اقتصادی در زمینه‌های نفتی و محصولات صنعتی، تهدیدها و کارشکنی‌ها در مجامع رسمی سیاسی بین‌المللی و... از جمله اقدامات و موانع فرامرزی گسترش فرهنگ دفاع مقدس به شمار می‌آیند (ادیبی‌سده، ۱۳۸۲).

یکی از راهکارهایی را که پژوهشگرانی همچون ایزدی و همکارانش (۱۳۹۶). بیات و همکارانش (۱۳۹۵)، مجد و همکارانش (۱۳۹۷)، حیدری کلوانی (۱۳۹۱)، در این زمینه ارائه داده‌اند ارائه ارزش‌های دفاع مقدس در قالب ادبیات، هنرهای تصویری و نمایشی است. سادات مقداری و جهانگیری (۱۳۹۴)، بیان می‌دارند که شاعر دفاع مقدس با کاربرد واژه‌های نمادین و واژه‌هایی که بار معنایی دوچندان دارند، از جنگ و دوران مربوط به آن می‌گوید و ذهن مخاطب خود را برای پذیرش ارزش‌های پسندیده آن دوره و دوره کنونی آماده می‌کند. احدی و همکارانش (۱۳۹۵)، به نقش سینما اشاره می‌کنند و بیان می‌دارند که سینما با تولید و باز تولید نشانه‌ها، انتقال باورها و ارزش‌های خاص، اسطوره‌سازی و بازتولید گفتمان‌ها و طبیعی نشان دادن آن‌ها نقش بی‌بدیلی در بازسازی هویت ایفا می‌کند. یکی دیگر از روش‌های انتقال ارزش‌ها، فراهم نمودن شرایط حضور دانش‌آموزان در مناطق جنگی و بازدید از موزه‌های دفاع مقدس است. زیرا حضور در مناطق جنگی و بازدید از موزه‌های دفاع مقدس صرفاً آشنایی با تاریخ انقلاب و جنگ نیست، بلکه حضور در یک مجموعه ارزشمند و سرشار از معارف دینی و ارزشی و قرآنی و سیره شهادت و بهترین ابزار انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به نسل جدید در چله دوم انقلاب است.

رازقی و همکاران (۱۳۹۵)، دریافته‌اند که تجربه سفر راهیان‌نور از طریق انتقال ارزش‌های جنگ به نسل جدید، موجب شکل‌گیری یا بازتولید حافظه فردی و جمعی مثبت از جنگ در جامعه خواهد شد. مسعودی و نوغانی دخت بهمنی (۱۳۹۲)، هم حضور در اردوی راهیان‌نور

را در تغییر نگرش رفتاری و شناختی دانش‌آموزان به مقوله شهادت مؤثر می‌دانند. همچنین از بهترین راه‌های انتقال ارزش‌های دفاع مقدس که لازم است دست‌اندرکاران عرصه آموزش و پرورش از ظرفیت آن بیشتر استفاده نمایند، شرکت دانش‌آموزان در یادواره شهدا و مطالعه پیام‌ها و وصیتنامه‌هایی است که از آن‌ها به یادگار مانده است. دانش‌آموزان می‌توانند با مطالعه آن‌ها، به اهداف، انتظارات و دغدغه‌های درونی رزمندگان و شهدا پی ببرند و داوری درستی درباره عملکرد آن‌ها داشته باشند.

بیات و همکاران (۱۳۹۵) دریافتند شرکت در مراسم یادواره شهدا و شهدای گمنام نقش مثبتی در هویت‌یابی دانش‌آموزان دارد و کارگزاران اجتماعی می‌توانند از این مهم استفاده نمایند. به طور کلی می‌توان این‌گونه بیان داشت که هر اندازه فرهنگ مطالعه و پژوهش میان دانش‌آموزان گسترش بیشتری یابد به همان اندازه شناخت آنان نسبت به ارزش‌ها به‌ویژه ارزش‌های دفاع مقدس عمیق‌تر، آگاهانه‌تر و در نتیجه پذیرش و عمل به آن‌ها داوطلبانه‌تر و از روی میل و رغبت بیشتر خواهد بود؛ چرا که انجام پژوهش و مطالعه از سوی دانش‌آموزان، یکی از بهترین راه‌های تفهیم موضوعات مختلف به آن‌هاست. امیرکانیان و همکاران (۱۳۹۶)، نشان دادند مطالعه کتاب‌های معنوی، حماسی و زندگی شهدای دفاع مقدس بر رفتار دانش‌آموزان در معرض آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی و ثبات نسبی در رفتار با مطلوبیت بالا مؤثر بوده است. ایزدی و همکاران (۱۳۹۶) از راهکارهای ذیل برای انتقال ارزش‌های دفاع مقدس بهره بردند. ۱- الگوسازی مناسب و مخاطب‌پسند از نخبگان دفاع مقدس؛ ۲- راهبرد نقل سینه به سینه (تاریخ شفاهی)؛ ۳- مداومت و تکرار در ترویج فرهنگ دفاع مقدس؛ ۴- توسعه پژوهش‌های علمی؛ ۵- نگاه به اسناد بالادستی به منظور کاهش سیاست‌های چندگانه؛ ۶- بهره‌وری شایسته از سرمایه‌های معنوی و هویتی جامعه (خانواده شهدا، آزادگان، جانبازان و ایثارگران) در ترویج فرهنگ دفاع مقدس؛ ۷- استفاده از فناوری‌های روز در ترویج فرهنگ دفاع مقدس؛ ۸- تولید و عرضه آثار فاخر، نظیر فیلم و کتاب.

روش پژوهش

پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ نحوه گردآوری داده‌ها در گروه توصیفی پیمایشی و همبستگی قرار دارد. جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان

بجنورد به تعداد ۹۲۸۹ نفر در سال تحصیلی ۹۷-۹۶ است که با استفاده از جدول کرجسی و مورگان تعداد ۳۷۰ نفر به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای به عنوان جامعه نمونه تعیین شدند. جهت گردآوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شد. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته بود که بر اساس طیف لیکرت پنج گزینه‌ای، نمره‌گذاری شد. برای تعیین روایی سازه‌ای و محتوایی پرسشنامه از نظرات ۳ نفر از اساتید صاحب‌نظر در حیطه جامعه‌شناسی و آموزش و پرورش بهره گرفته شد. برای تعیین پایایی ابزار از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. میزان آلفای آن ۰/۸۸۹. به دست آمد که نشان از پایایی پرسشنامه دارد. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی با نرم‌افزار SPSS بهره گرفته شد. برای پاسخگویی به پرسش‌ها، از آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شد که برای این منظور میانگین نمرات مربوط به هر روش با میانگین نظری (در اینجا عدد ۳ می‌باشد) مقایسه شد و سپس جهت تعیین رتبه هر یک از روش‌ها از آزمون تحلیل واریانس رتبه‌ای فریدمن بهره گرفته شد.

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های گوناگونی در زمینه میزان آشنایی طیف‌های مختلف اجتماعی با دفاع مقدس انجام شده است که به برخی از آنان در این بخش اشاره می‌شود. سبکتکین‌ریزی و جعفری (۱۳۹۸)، در بررسی تأثیرگذاری اجتماعی - فرهنگی اردوهای راهیان‌نور دانش‌آموزی، دریافتند که شرکت در اردوی راهیان‌نور تأثیری مثبت بر میزان دینداری، سرمایه اجتماعی، تعلق به هویت ایرانی - اسلامی، ساده‌زیستی و الگوگیری از رزمندگان و شهدا می‌گذارد. امیرکانیان و همکاران (۱۳۹۶) در بررسی تأثیر مطالعه کتاب‌های معنوی و حماسی بر ارزش‌های اسلامی - ایرانی و رفتار اخلاقی دانش‌آموزان دختر با زمینه انحرافات اخلاقی، بیان می‌دارند که نگرش مثبت دانش‌آموزان به ارزش‌های اسلامی - ایرانی، با مطالعه کتاب‌های زندگی‌نامه شخصیت‌های معنوی و حماسی افزایش و رفتارهای غیراخلاقی آن‌ها به طور چشمگیری کاهش یافته است. همچنین مطالعه کتاب‌های معنوی، حماسی و زندگی‌شهادی دفاع مقدس بر رفتار دانش‌آموزان در معرض آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی و ایجاد ثبات نسبی در رفتار آنان مؤثر بوده است. لذا تدوین برنامه‌های مطالعاتی و ترغیب نوجوانان به

مطالعه زندگی و منش شهدا و حماسه‌سازان انقلاب اسلامی و دفاع مقدس از توصیه‌های این مطالعه بوده که همخوان با اصل الگوپردازی و اسوه‌بخشی در مبانی تربیت اسلامی است.

رازقی و همکاران (۱۳۹۵) در تحلیل کیفی سفر راهیان‌نور به مناطق عملیاتی، دریافتند که تجربه سفر راهیان‌نور از طریق انتقال ارزش‌های جنگ به نسل جدید، موجب شکل‌گیری یا بازتولید حافظه فردی و جمعی مثبت از جنگ در جامعه خواهد شد. بیات و همکاران (۱۳۹۵) در بررسی تأثیر برنامه‌های فرهنگی دفاع مقدس بر هویت فرهنگی دانش‌آموزان، دریافتند میان برنامه‌های فرهنگی دفاع مقدس که شامل برگزاری یادواره شهدا، برگزاری اردوهای راهیان‌نور، تشیع پیکر شهدای گمنام و اکران فیلم‌های سینمایی و تلویزیونی مرتبط با دفاع مقدس، با هویت دانش‌آموزان، رابطه مثبت وجود دارد. مسعودی و نوغانی‌دخت‌بهمنی (۱۳۹۲) در تأثیر اردوی راهیان‌نور بر نگرش رفتارشناختی دانشجویان نسبت به مقوله شهادت، بیان می‌دارند که نگرش شناختی و رفتاری دانشجویان نسبت به مقوله شهادت پیش و پس از اردو با یکدیگر تفاوت معناداری دارد. در مورد نگرش پاسخگویان به اردو نیز تفاوت معناداری مشاهده شد. در نتیجه، حضور در اردوی راهیان‌نور، نگرش رفتاری و شناختی به شهادت و نگرش به اردو را تحت تأثیر خود قرار داده است. بررسی نحوه نگرش کتاب‌های درسی به مفاهیم مرتبط با شهادت، اسلام و جمهوری اسلامی بر بافت فرهنگی و اجتماعی و معنای آن مؤثر است و پرداختن به این پدیده، ضروری به نظر می‌رسد (مصلح‌زاده و آشوری، ۱۳۹۶).

یافته‌های پژوهش

برای آشنایی و ترویج فرهنگ دفاع مقدس، روش‌های گوناگونی می‌توانند به طور مؤثر عمل کنند. بسیاری از این روش‌ها تاکنون مورد استفاده قرار گرفته و برخی از آنها نیز عملکرد مؤثرتری داشته‌اند. از میان راه‌های گوناگون آشنایی با دفاع مقدس، شش متغیر شناسایی شدند. برای پاسخ به پرسش اصلی مقاله که میزان آشنایی دانش‌آموزان دوره متوسطه شهرستان بجنورد با ارزش‌های دفاع مقدس چگونه و با کدام ابزارها و روش‌ها انجام شده است؟ داده‌های شش متغیر از طریق پرسشنامه گردآوری شد. در این بخش نتایج به دست آمده هر یک از متغیرها به طور جداگانه ارزیابی می‌گردد.

متغیر شماره یک، استفاده از ادبیات، هنرهای تصویری و نمایشی در بیان ارزش‌های دفاع مقدس: راه‌ها و ابزارهای متفاوتی از جمله ادبیات و شعر، هنرهای نمایشی و تصویری، هنرهای تجسمی، موسیقی و... برای معرفی ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و دینی نهفته در دفاع مقدس وجود دارد که استفاده از آن‌ها می‌تواند در این انتقال فرهنگی سودمند باشد (مجد و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۹۰؛ شریف‌پور و موحدی، ۱۳۸۸: ۹۰؛ سادات مقداری و جهانگیری، ۱۳۹۴: ۱۵۰). واقعیت این است که هنر به طور کلی و سینما به صورت خاص قوی‌ترین، ماندگارترین و اثرگذارترین ابزار انتقال فرهنگی به شمار می‌رود (بیات و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۴۶). سینما با تولید و بازتولید نشانه‌ها، انتقال باورها و ارزش‌های خاص، اسطوره‌سازی و بازتولید گفتمان‌ها و طبیعی نشان دادن آن‌ها نقش بی‌بدیلی در بازسازی هویت ایفا می‌کند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۶). در این میان هنر نمایش (تئاتر) به جهت شباهت تحسین برانگیز ماهیت خود با زندگی و کیفیت سحرآمیز ارتباط با مخاطب، قادر است با خلق دوباره لحظات، فضا و شخصیت‌های دفاع مقدس سهم به‌سزایی در اشاعه ارزش‌های دفاع مقدس ایفا کند (سرسنگی، ۱۳۹۴). نتایج حاصل از سنجش میزان آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های دفاع مقدس از طریق هنرهای تجسمی و نمایشی (فیلم، تئاتر، شعر و موسیقی) در جدول شماره یک آمده است. با توجه به سطح معناداری جدول شماره ۱، ($\text{sig}=0/000$) که کوچکتر از ۰/۰۵ است و میانگین به دست آمده (۳/۴۹)، بیشتر از میانگین فرضی (۳) است، بنابراین می‌توان گفت که از ظرفیت هنرهای تجسمی، نمایشی، تصویری و... برای ارائه ارزش‌های دفاع مقدس به دانش‌آموزان به درستی بهره‌گرفته شده است.

جدول شماره ۱: نتایج آزمون T یک نمونه‌ای برای مقایسه میانگین به دست آمده با میانگین نظری (۳)

روش‌ها	میانگین	انحراف معیار	اختلاف میانگین	T	درجات آزادی	سطح معناداری
ارائه ارزش‌های دفاع مقدس در قالب هنر	۳,۴۹	۱,۱۲	۰/۰۶	۸,۴۱	۳۶۹	۰/۰۰۰

متغیر شماره دو: نتایج حاصل از سنجش میزان آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های دفاع مقدس از طریق پژوهش و بررسی کتب و مقالات مرتبط در جدول شماره دو آمده است. تقویت تلاش‌های علمی مبتنی بر پژوهش محوری در حوزه ترویج و نهادینه کردن فرهنگ

دفاع مقدس، شناخت نظریه‌ها، رویکردها، اولویت‌ها و روش پژوهش آن‌ها از نیازمندی‌های اساسی این عرصه است (ایزدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۰). با توجه به سطح معناداری جدول شماره ۲، $(sig=0/129)$ که بزرگتر از ۰/۰۵ است، با وجود اینکه میانگین به دست آمده (۳/۱۰) بیشتر از میانگین فرضی (۳) است، می‌توان گفت که از ظرفیت پژوهش برای انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به دانش‌آموزان به درستی بهره گرفته نشده است.

جدول شماره ۲: نتایج آزمون T یک نمونه ای برای مقایسه میانگین به دست آمده با میانگین نظری (۳)

روش	میانگین	انحراف معیار	اختلاف میانگین	T	درجات آزادی	سطح معناداری
تشویق دانش‌آموزان به پژوهش در باره ارزش‌های دفاع مقدس	۳/۱۰	۱/۲۷	۰/۰۷	۱/۵۲	۳۶۸	۰/۱۲۹

متغیر شماره سه، تحلیل تاریخی دفاع مقدس و تشریح علل وقوع آن: هر حادثه تاریخی نیاز به تحلیل تاریخی دارد. این تحلیل به‌ویژه پس از پایان یافتن آن حادثه و برای معرفی بیشتر آن به کسانی که در زمان وقوع حادثه، حضور نداشته‌اند ضروری می‌نماید. در مورد دفاع مقدس این امر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. چرا که موارد زیادی مبنی بر ایجاد شبهه در اصل دفاع مقدس و زیر سؤال بردن آن وجود دارد. نتایج حاصل از سنجش میزان آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های دفاع مقدس از طریق تحلیل تاریخی دفاع مقدس و تشریح علل وقوع آن در جدول شماره سه آمده است. با توجه به سطح معناداری جدول شماره ۳، $(sig=0/000)$ که کوچکتر از ۰/۰۵ است و میانگین به دست آمده (۳/۴۹) بیشتر از میانگین فرضی (۳) است، بنابراین می‌توان گفت که از روش تحلیل تاریخی دفاع مقدس و تشریح علل وقوع آن برای ارائه ارزش‌های دفاع مقدس به دانش‌آموزان به درستی بهره گرفته شده است.

جدول شماره ۳: نتایج آزمون T یک نمونه ای برای مقایسه میانگین به دست آمده با میانگین نظری (۳)

روش	میانگین	انحراف معیار	اختلاف میانگین	T	درجات آزادی	سطح معناداری
تحلیل تاریخی دفاع مقدس و تشریح علل وقوع آن توسط معلمان و سایر افراد مطلع	۳/۴۹	۱/۲۵	۰/۰۶	۷/۵۵	۳۶۹	۰/۰۰۰

متغیر شماره چهار، راهبرد نقل سینه به سینه (تاریخ شفاهی): در معرفی و ارائه آثار یک واقعه تاریخی، بیش از هرکسی حاضران و شاهدان آن واقعه می‌توانند بیانگر واقعیات و ناگفته‌ها باشند. این امر در مورد دفاع مقدس نیز صادق است، زیرا زمان زیادی از وقوع آن نگذشته است و افراد زیادی در جامعه وجود دارند که آن زمان را درک کرده‌اند و در نتیجه به راحتی می‌توانند دیده‌های خود را از آن دوران به نسل جدید منتقل کنند. آثار تربیتی این روش به دلیل اعتمادی که به راوی وقایع می‌شود، بسیارند. دانش‌آموزان با این روش درک بهتر و روشن‌تری از وقایع خواهند داشت و شرایط و جو حاکم بر آن برهه از تاریخ کشور را می‌فهمند (حیدری کلوانی، ۱۳۹۱). نتایج حاصل از سنجش میزان آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های دفاع مقدس از طریق راهبرد نقل سینه به سینه (مواجهه با فرماندهان، رزمندگان و جانبازان دفاع مقدس) در جدول شماره چهار آمده است. با توجه به سطح معناداری جدول شماره ۴، ($sig=0/05$) که بزرگتر از $0/05$ است و میانگین به دست آمده ($2/96$) کمتر از میانگین فرضی (۳) است، بنابراین می‌توان گفت که از ظرفیت راهبرد نقل سینه به سینه (مواجهه با فرماندهان، رزمندگان و جانبازان دفاع مقدس) برای انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به دانش‌آموزان آن‌گونه که شایسته و بایسته است بهره گرفته نشده است.

جدول شماره ۴: نتایج آزمون **T** یک نمونه ای برای مقایسه میانگین به دست آمده با میانگین نظری (۳)

روش	میانگین	انحراف معیار	اختلاف میانگین	T	درجات آزادی	سطح معناداری
راهبرد نقل سینه به سینه (مواجهه با فرماندهان، رزمندگان و جانبازان دفاع مقدس)	۲/۹۶	۱/۳۰	۰/۰۷	-۰/۶۰	۳۶۷	۰/۰۵

متغیر شماره پنج، شرکت در یادواره شهدا: نقل گفته‌های شهدا و ایثارگران دفاع مقدس و ترسیم زوایای وجودی و اخلاقی شهدا و ایثارگران از ضروریات بنیادین امروزی به شمار می‌رود تا از این طریق، فرهنگ ایثار و شهادت و ارزش مجاهدت در راه خدا برای همه تبیین شود (صالحی عمران و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۱۲). یادواره‌های شهدا یکی از مؤثرترین روش‌های ترویج ارزش‌های اسلامی بزرگداشت افرادی است که در آن ارزش‌ها پیشرو بوده و می‌توانند برای دیگران الگو باشند. به عبارتی، با معرفی و تقدیر از قهرمانان واقعی می‌توان آنان را الگو معرفی کرد تا عموم افراد ترغیب شوند که سبک زندگی خود را با آنان تطبیق دهند و در

نتیجه، جریان سازی مناسبی در جامعه انجام شود. با بزرگداشت یاد و خاطره شهدا می‌توان آنان را به عنوان الگو شناساند و فطرت نسل جوان را بیدارتر و ترغیب‌شان به سمت ارزش‌های شهدا را بیشتر نمود و با بیان خاطرات دوران دفاع مقدس و بیان ابعاد مختلف زندگی شهدا، ارزش‌های الهی را ترویج داد (بیات و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۴۳). نتایج حاصل از سنجش میزان آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های دفاع مقدس از طریق شرکت آنان در یادواره شهدای دفاع مقدس در جدول شماره پنج آمده است. با توجه به سطح معناداری جدول شماره ۵، $(sig=0/903)$ که بزرگتر از ۰/۰۵ است، می‌توان گفت که از ظرفیت شرکت در یادواره شهدای دفاع مقدس برای انتقال ارزش‌ها به دانش‌آموزان آن‌گونه که شایسته و بایسته است بهره گرفته نشده است.

جدول شماره ۵: نتایج آزمون T یک نمونه ای برای مقایسه میانگین به دست آمده با میانگین نظری (۳)

روش	میانگین	انحراف معیار	اختلاف میانگین	T	درجات آزادی	سطح معناداری
شرکت در یادواره شهدا	۳/۰۱	۱/۱۹	۰/۰۶	۰/۴۸۰	۳۶۵	۰/۹۰۳

متغیر شماره شش، بازدید از مناطق جنگی، مجموعه فرهنگی موزه جنگ و مرکز

مطالعات و تحقیقات جنگ: گردشگری مناطق جنگی در قرن بیستم زیرمجموعه‌ای مهم و اساسی از گردشگری سیاه بوده و پیش‌بینی شده که در قرن ۲۱ نیز به یکی از انواع پرطرفدار گردشگری در جهان تبدیل شود. اهمیت گردشگری جنگ، به عنوان زیر مجموعه گردشگری سیاه، به حدی است که برخی محققان گردشگری سیاه و گردشگری جنگ را به یک مفهوم به کار می‌برند (میرزایی‌قلعه و منشی‌زاده، ۱۳۹۶). گردشگری جنگ در میان مردم ایران با واژه‌ای کاملاً متفاوت و متضاد با ادبیات رایج در جهان با عنوان راهیان‌نور نامیده می‌شود و این نشان از تفاوت ریشه‌ای در نگاه به جهاد و جنگ است (قائدعلی و همکاران، ۱۳۹۵). واژه راهیان‌نور پس از دوران دفاع مقدس وارد ادبیات، فرهنگ و هویت کشورمان شده است. اردوی راهیان‌نور حرکتی است جهت زنده نگه‌داشتن هویت دفاعی جنگ و به طور کلی هویت ملی ایران اسلامی (رازقی و همکاران، ۱۳۹۵). تعامل و کنش‌هایی که در تجربه سفر راهیان‌نور کسب می‌شود موجب آشنایی افراد با فرهنگ مقاومت شده و هویت نوینی از جمله حس ملی‌گرایی، جهاد و از خودگذشتگی را در آن‌ها تقویت می‌کند و مکانیسمی برای جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری است (رازقی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۰). بنابراین یکی از

اثربخش‌ترین روش‌های آشناسازی جوانان نسل سوم انقلاب با دستاوردهای جنگ تحمیلی و ترویج فرهنگ پایداری دفاع مقدس، حضور آنان در مناطق عملیاتی هشت سال دفاع مقدس، مشاهده آثار به‌جای‌مانده از آن دوران و درک فضای معنوی این مناطق است (ضرغام بروجنی و سهرابی، ۱۳۹۲). نتایج حاصل از سنجش میزان آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های دفاع مقدس از طریق بازدید آنان از مناطق جنگی، مجموعه فرهنگی موزه جنگ و مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ در جدول شماره شش آمده است. با توجه به سطح معناداری جدول شماره ۶، ($\text{sig}=0/000$) که کوچکتر از $0/05$ است و میانگین به دست آمده ($3/30$) بیشتر از میانگین فرضی (۳) است، بنابراین می‌توان گفت که از ظرفیت بازدید از مناطق جنگی، مجموعه فرهنگی موزه جنگ و مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ که بیشتر در قالب کاروان‌های راهیان‌نور صورت می‌پذیرد، برای انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به دانش‌آموزان به صورت مطلوب بهره گرفته شده است.

جدول شماره ۶: نتایج آزمون T یک نمونه ای برای مقایسه میانگین به دست آمده با میانگین نظری (۳)

روش	میانگین	انحراف معیار	اختلاف میانگین	T	درجات آزادی	سطح معناداری
بازدید از مناطق جنگ و مجموعه‌های فرهنگی موزه جنگ	۳/۳۱	۱/۳۶	۰/۰۷	۴/۴۵	۳۶۸	۰/۰۰۰

با هدف مقایسه و رتبه‌بندی روش‌های ارائه ارزش‌های دفاع مقدس به دانش‌آموزان از آزمون تحلیل واریانس رتبه‌ای فریدمن استفاده شد. نتایج درج شده در جدول شماره ۷ نشان می‌دهد که بین میانگین رتبه روش‌های ارائه ارزش‌ها به دانش‌آموزان تفاوت معناداری وجود دارد ($\chi^2=65,26, P=0/000$). بالاترین رتبه به ترتیب به روش (۱) ارائه ارزش‌های دفاع مقدس در قالب هنر؛ (۲) تحلیل تاریخی دفاع مقدس و تشریح علل وقوع آن؛ (۳) بازدید از مناطق جنگی، مجموعه فرهنگی موزه جنگ و مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ مربوط می‌باشد که از منظر پاسخ‌دهنده‌ها استفاده از این سه روش برای انتقال ارزش‌ها به دانش‌آموزان به صورت مطلوب بهره گرفته شده، اما میزان استفاده از سایر روش‌ها نامطلوب ارزیابی شده است.

جدول شماره ۷: نتایج آزمون تحلیل واریانس فریدمن جهت مقایسه میانگین رتبه‌های

نتایج تحلیل واریانس فریدمن		رتبه‌ها	رتبه‌ها	روش‌ها
ضریب	شاخص			
۳۶۴	تعداد	۳,۸۹۱	۱	ارائه ارزش‌های دفاع مقدس در قالب هنر
۹۳,۴۲	مجذور کای	۳,۸۹۰	۲	تحلیل تاریخی دفاع مقدس و تشریح علل وقوع آن
۵	درجات آزادی	۳,۶۸	۳	بازدید از مناطق جنگی، مجموعه فرهنگی موزه جنگ و مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ
		۳,۳۰	۴	تشویق دانش‌آموزان به پژوهش درباره ارزش‌های دفاع مقدس
/۰۰۰	سطح معناداری	۳,۱۷	۵	شرکت در یادواره شهدای دفاع مقدس
		۳,۰۷	۶	راهبرد نقل سینه به سینه (مواجهه با فرماندهان، رزمندگان و جانبازان دفاع مقدس)

نتیجه گیری

حفظ فرهنگ غنی و ارزشمند دفاع مقدس همواره از دغدغه‌های اساسی امام (ره) و مقام معظم رهبری و دیگر دلسوزان انقلاب بوده است. در عرصه فرهنگ دفاع مقدس، عشق و عرفان، دلاوری و مردانگی، شجاعت و حماسه، ایثارگری و از خودگذشتگی، ایمان به هدف، اطمینان به پیروزی و در یک کلمه ارزش‌های اصیل اخلاقی انسانی تجلی پیدا کرد و تا اعماق لایه‌های اجتماعی و دورترین مناطق جغرافیایی حتی روستاهای دوردست گسترش یافت. بنابراین ارزش‌های دفاع مقدس بخشی از ارزش‌های اجتماعی در جامعه اسلامی به شمار می‌روند که در مقطع زمانی خاصی به عنوان ارزش مطرح شده و حال با گذشت زمان، اهمیت حفظ آن‌ها مسئله‌ای اجتماعی است. مسئله‌ای که لازم است تا با برخورد مناسب از سوی برنامه‌ریزان فرهنگی و شرکت فعالانه در جریان «اشاعه فرهنگی» همراه شود. در این میان آشناسازی دانش‌آموزان با گنجینه‌های دفاع مقدس به ویژه ابعاد شخصیتی و رفتاری شهدا و ایثارگران دفاع مقدس اهمیت زیادی برای جامعه دارد؛ زیرا بازتاب این آشنایی، شناخت عمیق و اصولی از شهدا و رزمندگان، جامعه را از تأثیرات روحیه مثبت از خودگذشتگی برخوردار می‌کند و امکان بهره‌مندی از ذخایر و آثار وجودی شهدا و رزمندگان دفاع مقدس میسر

می‌گردد. این امر باعث تداوم دینی و ملی جامعه اسلامی- ایرانی و ارزش‌های انقلاب خواهد شد. بنابراین بر دست‌اندرکاران حوزه فرهنگی کشور است که سازوکارهای مناسب برای انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به نسل‌های بعدی انقلاب را فراهم نمایند.

یافته‌های پژوهش حاضر نیز نشان داد که از منظر آزمون‌های، آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های دفاع مقدس بیشتر از طریق مشاهده فیلم‌ها، هنرهای نمایشی، مطالعه کتب و اشعار مرتبط با دفاع مقدس، بازدید از مناطق جنگی و مجموعه فرهنگی، موزه جنگ در قالب کاروان‌های راهیان‌نور و تحلیل‌های تاریخی از دوران دفاع مقدس و تشریح علل وقوع آن توسط معلمان و سایر افراد مطلع در این حوزه بوده است. همچنین از ظرفیت روش‌های میدانی و نقل سینه به سینه (مواجه با فرماندهان، رزمندگان و جانبازان دفاع مقدس)، پژوهش، شرکت در یادواره شهدا، برای انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به دانش‌آموزان بهره کافی گرفته نشده است.

کتابنامه

- احمدی، سیدباقر، افسانه مظفری، و سیدمحمد مهدی‌زاده (۱۳۹۶). بازنمایی مفاهیم ایثار در سینمای دفاع مقدس، فصلنامه مطالعات ملی، سال هجدهم، شماره ۲، صص ۶۲-۴۵.
- ادیبی‌سده، مهدی (۱۳۸۲). ارزش‌های دفاع مقدس: بسترها و موانع بالندگی، ماهنامه نگین، دوره ۲، شماره ۶: صص ۹۵-۹۱.
- افشار، اعظم (۱۳۸۹). راه‌های حفظ و انتقال فرهنگ ایثار و شهادت به نسل آینده، دسترسی در ۱۳۹۷/۶/۱۵ از وب سایت: <http://www.dsrc.ir/View/article.aspx?id=1173>
- امیرکانیان، مریم، بهروز مهران و محمود سعیدی‌رضوانی (۱۳۹۶). تأثیر مطالعه کتاب‌های معنوی و حماسی بر ارزش‌های اسلامی- ایرانی و رفتار اخلاقی دانش‌آموزان دختر با زمینه انحرافات اخلاقی، مجله راهبرد فرهنگ، شماره ۳۹، پاییز، صص ۲۱۰-۱۸۴.
- ایزدی، مصطفی، هادی‌مراد پیری، حمیدرضا حاتمی و حسین سهرابی (۱۳۹۶). ترویج فرهنگ دفاع مقدس، آسیب‌شناسی، ارائه مدل و راهکارها، مجله سیاست دفاعی، سال بیست و پنجم، شماره ۹۹، صص ۱۵۲-۱۱۹.
- باقری، خسرو (۱۳۸۷). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، جلد اول، تهران: مدرسه.
- بیات، بهرام، عباس رئیسی سرشنیزی و جمشید محبت‌خانی (۱۳۹۵). بررسی تأثیر برنامه‌های فرهنگی دفاع مقدس بر هویت فرهنگی دانش‌آموزان. فصلنامه علمی - پژوهشی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، سال ششم، شماره ۲: ۲۵۱-۲۲۷.
- پوریانی، محمدحسین (۱۳۸۵). تبیین مفهوم ارزش با رویکرد جامعه‌شناختی، فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی، سال سوم، شماره یازدهم، صص ۷۷-۵۰.
- حیدری کلوانی، غلامعلی (۱۳۹۱). نقش معلمان در دفاع مقدس، دسترسی در ۱۳۹۷ / ۶ / ۲۰ از وب سایت: <http://mehranheidary.blogfa.com/post/22>
- خطیبی کوشک، محمد (۱۳۹۰). ارزش‌ها در دفاع مقدس، تهران: زمزم هدایت.
- دشتی، روح‌الله (۱۳۹۵). بررسی تأثیر فرهنگ سازمان (ارزش‌های دفاع مقدس) بر توانمندسازی کارکنان در سازمان جهاد کشاورزی شهری (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.

ذاکر صالحی، غلامرضا (۱۳۹۰). چگونه از ارزش‌های دفاع مقدس پاسداری کنیم، دسترسی در

<https://vazeh.com> از وب سایت: ۱۳۹۷/۶/۱۵

رازقی، نادر، علی اصغر فیروزجائیان، پرویز شریفی مقدم و بهزاد هاشمیان (۱۳۹۵). تحلیل

کیفی سفر راهیان نور به مناطق عملیاتی، فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه ریزی و توسعه

گردشگری، دوره ۵، شماره ۱۷، صص ۹۷-۱۱۴.

رشید، غلامعلی (۱۳۹۱). ارثه مدلی مبتنی بر مدیریت دانش جهت ترویج فرهنگ دفاع

مقدس، فصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، سال دوم، شماره ۶.

زارعی، سجاد (۱۳۹۵). بررسی تأثیر ارزش‌های دینی و اخلاقی بر اصول جنگ دفاع مقدس و

جنگ‌های آینده نیروی زمینی ارتش جمهوری اسلامی ایران (نزاجا)، مجله مدیریت

فراگیر، سال دوم، شماره سوم، صص ۱۷۴-۱۶۶.

سادات مقداری، صدیقه و شکوفه جهانگیری (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان انتقادی شعر دفاع

مقدس برای کودکان از منظر رهیافت ون لیون، نشریه متن پژوهی ادبی، سال ۱۹،

شماره ۶۵، صص ۱۶۰-۱۲۱.

سبکتکین ریزی، قربانعلی و احمد جعفری (۱۳۹۸). بررسی تأثیرگذاری اجتماعی - فرهنگی

اردوهای راهیان نور دانش‌آموزی، فصلنامه خانواده و پژوهش، دوره ۱۶، شماره ۳،

صص ۱۷۰-۱۵۳.

سرسنگی، مجید (۱۳۹۴). نقش هنر نمایش در ثبت و اشاعه ارزش‌های دفاع مقدس،

دسترسی در www.elmiproje.ir/post/1572 از وب سایت: ۱۳۹۷/۶/۲۵

شادقزوینی، پریسا (۱۳۹۶). تحلیل تطبیقی ساختار و مفهوم در آثار نقاشی

دفاع مقدس با جنگ جهانی اول، دو فصلنامه مبانی نظری هنرهای تجسمی،

دوره ۲، شماره ۱، صص ۱۳-۳۰.

شریف پور، عنایت‌الله و نرگس موحدی (۱۳۸۸). بررسی مضامین عرفانی در شعر دفاع

مقدس، نشریه ادبیات پایداری، سال اول، شماره اول، صص ۸۹-۱۱۰.

صالحی عمران، ابراهیم، مهدی سبحانی نژاد و فرهیخته (چهارباشلو)، حسین (۱۳۹۴). تحلیل

میزان توجه به مؤلفه‌های شهدا و ایثارگران دفاع مقدس در محتوای کتب درسی دوره

ابتدایی، دو فصلنامه علمی- پژوهشی دانشگاه شاهد، سال بیست و دوم، شماره ۶، صص ۲۱۱-۲۳۴.

ضرغام بروجنی، حمید و مهدیه سهرابی (۱۳۹۲). گونه‌شناسی بازدیدکنندگان مناطق جنگی ایران و نقش آن در انتقال فرهنگ پایداری دفاع مقدس، جامعه پژوهی فرهنگی، سال چهارم. شماره ۲: صص ۱۰۱-۷۵.

فائده‌علی، حمیدرضا، میثم لطیفی و محمد سهیل سرو (۱۳۹۵). شناسایی و تبیین نقطه اهرمی فرهنگی در مدیریت یادمان‌های دفاع مقدس، دو فصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، دوره ۶، شماره ۱۳، صص ۱۰۰-۸۱.

مجدد، امید، زیبا اسماعیلی و ناصر کاظم‌خانلو (۱۳۹۷). مروری برتئاتر دفاع مقدس و تئاتر مقاومت، نشریه ادبیات پایداری، سال دهم، شماره نوزدهم، صص ۳۰۴-۲۷۹.

محبی، سیده‌فاطمه (۱۳۹۰). تأثیر دفاع مقدس بر نگرش‌ها و ارزش‌های زنان، دسترسی در ۱۳۹۷/۶/۱۵ از وب سایت:

<http://www.dsrc.ir/View/article.aspx?id=2674>

مسعودی، حمید و محسن نوغانی (۱۳۹۲). تأثیر اردوی راهیان‌نور بر نگرش رفتاری شناختی دانشجویان نسبت به مقوله شهادت (مطالعه پانل)، تربیت اسلامی، سال هشتم، شماره ۱۲۳، صص ۱۴۴-۱۱۷.

مصلح‌زاده، فاطمه و محمدتقی آشوری (۱۳۹۶). بررسی تصاویر مرتبط با جنگ تحمیلی در کتاب‌های درسی از دیدگاه نشانه‌شناسی اجتماعی، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، دوره ۳، شماره ۴، صص ۹۸-۷۵.

میرزایی، محمدرضا و حسن جعفرزاده (۱۳۹۵). تبیین مؤلفه‌های قدرت آفرین فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس، فصلنامه فرهنگ پایداری، شماره دوم، بهار ۱۳۹۵، صص ۵۴-۲۵.

میرزایی قلعه، فرزاد و رحمت‌اله منشی‌زاده (۱۳۹۶). ارزیابی توسعه گردشگری دفاع مقدس در قالب مؤلفه‌های توسعه پایدار مورد مطالعه: اروندکنار (حوزه گردشگری خلیج فارس)، نشریه مطالعات فرهنگی و سیاسی خلیج فارس، دوره ۴، شماره ۱۱، صص ۸۱-۶۵.